

פרופסור שמעון שמיר – קורות חיים

לימודים

למדתי ערבית בתיכון העירוני הדתי בתל אביב (צייטלין) מפי המורה המיתולוגי דב עירון. באוניברסיטה העברית למדתי בחוגים 'המזרח התיכון בזמן החדש' ו'שפה וספרות ערבית'. בתקופת לימודי שימשתי גם כעוזר-מחקר למורי ורבי פרופסור ש"ד גויטיין במפעל הגניזה המונומנטלי שניהל. כתלמידו של חוקר החברה הערבית גבריאל בר, עברתי להתגורר למספר שבועות בכפר א-ראמי שבגליל וביצעתי שם מחקר על הכפר.

עם סיום לימודי בירושלים המשכתי ללימודי דוקטורט ב- Department of Oriental Studies של אוניברסיטת פרינסטון, שהעניקה לי מלגות ופרסי לימודים. התיזה עסקה בשלטון העוסמאני בדמשק במאה ה-18, והתמקדה במהפך ההיסטורי המעט-ידוע משלטון ישיר לשליטה באמצעות שושלת מקומית. בין מקורותיי היו מסמכים שקיבלתי במישרין מארכיון אל-טיאהריה בדמשק, ותעודות שאספתי בעבודה ב-Archives Nationales בפריס.

הוראה

ב-1960 התחלתי את עבודתי בירושלים כמרצה בחוג ליהיסטוריה של ארצות האסלאם. שיעורי עסקו בהיסטוריה של התקופה העוסמאנית ושל העת החדשה. בין שאר משימותיי הייתה הכנת רפורמה במבנה לימודי המזרח התיכון. במקום הנוהל של בחירה חופשית בשיעורים, בניתי מדרג פרוגרסיבי שקבע את תכני השיעורים בכל אחת משנות הלימודים. התוכנית הזאת, ביסודותיה הכלליים, התקבלה בכל מחלקות המזרח התיכון (משקמו אחת-אחת) באוניברסיטאות בישראל.

ב-1965 הוזמנתי על ידי אוניברסיטת תל אביב להקים חוג ללימודי המזרח התיכון בקמפוס החדש ברמת אביב. מתוך אמונתי בכך שלימודי מזרח תיכון בישראל צריכים להתאים לנסיבותיה, הקמתי מבנה כפול של חוג אקדמי הפועל במסגרת הדיסציפלינה ההיסטורית, ולצידו מכון מחקר שדיוניו ופרסומיו כוללים נושאים קונטמפורניים (מכון שילוח/דיין), והשניים מזינים זה את זה. עמדתי בראש שניהם במשך שבע שנים. פעילותם זכתה לתהודה חיובית בעולם האקדמי ובציבור. לימים קמו מכונים דומים בתחום הזה באוניברסיטאות אחרות בישראל. בהוראה בתל אביב, כמו בהוראה בירושלים, היה לי סיפוק רב מהקניית השכלה וחינוך אקדמיים לסטודנטים שנהרו לתחום הלימודים הזה, לא על מנת לרכוש ידע בלבד אלא גם ללמוד על מקומנו במזרח התיכון. במשאל 'המרצה המצטיין' של אגודת הסטודנטים תשמ"א קיבלתי את המקום הראשון במדעי הרוח (תשמ"א). בשנות שבתון לימדתי בארצות הברית כפרופסור-אורח, באוניברסיטאות הרווארד, פנסילבניה, קורנל ו-UCLA (באחרונה בתקופת הגימלאות). שיעורי משכו ציבור סטודנטים מעורב שבלטו בו יהודים, ערבים, ומוסלמים אחרים; מצאתי עניין בתגובותיהם המגוונות להיסטוריה של המזרח התיכון שלימדתי.

מחקר

בעשורים הראשונים של פעילותי המחקרית התרכזתי בחקר התקופה העוסמאנית. בהמשך לעבודתי על הדוקטורט, שמתי דגש על הוילאיתים של סוריה, כולל הסנגיקים של ארץ ישראל. מקור חשוב לפרסומי היו הארכיונים העשירים באיסטנבול (היום באנקרה), ולשם ניצולם למדתי לפענח כיתובים תורכיים-עוסמאניים מסובכים מפי התורכולוג פרופסור אוריאל הד.

בהדרגה עבר הדגש במחקריי לתחום שהתעניינתי בו כבר בתקופת לימודי – ההגות וההוגים בעולם הערבי. ביותר מעשרים מאמרים שפירסמתי בתחום הזה עסקתי בעיקר בנושאי המשנה הבאים: זרמים בהיסטוריוגרפיה; עיבודים לוקליים של אידיאולוגיות מערביות (ליברליזם, מרקסיזם, פשיזם); תורת המדינה; וזרמי אסלאם ליברלים ורדיקליים.

מטבע הדברים, ההגות ברוב הנושאים האלה באה לביטוי בעיקר במצרים, מרכז חיי התרבות של העולם הערבי, ובמקביל מצרים עצמה נעשתה מושא של מחקריי. פרסומי בתחום הזה עסקו בהיסטוריה המודרנית של מצרים, ובמיוחד במשטריה מאז מהפכת 1952, בקהילתה היהודית, בסכסוכה עם ישראל ובהשלמתה עימה. בשנים בהן מצרים הייתה סגורה בפנינו, השתמשתי במקורות כתובים ועוקפים; בין השאר למדתי על החברה המצרית גם מתוך ראיונות שערכתי עם עשרות מצרים שהמתינו לשחרורם במחנה עתלית. לאחר שנפתחו הגבולות, ובחמש שנות מגוריי במצרים, אספתי חומר רב על החברה והתרבות של מדינה זו בהתבוננות ישירה, בראיונות עם אישיה ומלומדיה, בביקורים במוסדותיה, ובאופן מיוחד באיסוף חומר מתוך ארכיונה הגדול דאר אל-כותוב. על רקע התמחות זו הוזמנתי על ידי ה-U.S. Institute of Peace (מוסד מחקר ממלכתי) לכהן שנה במעמד Distinguished Fellow ולבצע מחקר על סוגיות השלום עם מצרים.

מחקריי אודות יחסי ישראל עם מצרים התפרסו במשך השנים גם ליחסיה עם ירדן ועם העולם הערבי בכללותו.

הנגישות לשטחים הפלסטיניים שנוצרה ב-1967 פתחה לנו פתח להיכנס לחקר החברה הפלסטינית. בשותפות עם חוקרים ממדעי החברה ביצעתי שני מחקרי שדה מקיפים: סקר של האליטה המקצועית בשומרון שבחן את מעמדה החברתי, מעורבותה הציבורית ותפישותיה הרעיוניות; ומחקר ראשון בסוג של מחנה פליטים (מחנה גילזון) שהתעמק במצבם הכלכלי, החברתי והפוליטי של הפליטים וזכה לתהודה נרחבת. במחקרים אלה הבאתי לביטוי את עמדתי הקוראת לשלב מתודות רב-תחומיות במחקר המזרח התיכון.

פעילותי האקדמית התנהלה גם בנושאים של החברה הפלסטינית בישראל, והידע שצברתי במחקריי היה לי לעזר רב בתקופת כהונתי כחבר בוועדת אור לחקר אירועי אוקטובר 2000.

פעילות אקדמית

לתהליך התבססותה והתגבשותה של אוניברסיטת תל אביב תרמתי מספר פעילויות בתחום התמחותי. לאחר ייסוד החוג והמכון בלימודי המזרח התיכון, הקמתי, והייתי המנהל הראשון, של המכון לדיפלומטיה ושיתוף פעולה אזורי ושל מכון שטיינמץ למחקרי שלום. עמדתי בראש הוועדה שהקימה בפקולטה למדעי הרוח את מערכת בתי הספר ללימודי התואר השני והשלישי, והייתי אחד ממנהליו

הראשונים של בית הספר להיסטוריה, הכולל גם את לימודי המזרח התיכון. במשך חמש שנים ייצגתי את האוניברסיטה במל"ג.

שנה לאחר חתימת חוזה השלום עם מצרים הוקמה באוניברסיטת תל אביב יקתדרת קפלן להיסטוריה של מצרים וישראל", ומוניתי לכהן כמופקד עליה. ה- *raison d'être* של היקתדרה, כפי שגיבשתיו, היה הרעיון שיש לראות את השלום בין שני העמים כפרק חדש ביחסים שעברו שלבים שונים בשלושת אלפי השנים של קיומם, וכיום ראוי שעשיית השלום המדינית תועשר בממדים היסטוריים ורעיוניים. ב-24 שנותיי כמופקד היקתדרה היא קיימה בנושאי התמחותה מספר רב של הרצאות פומביות וימי עיון ועשר ועידות בינלאומיות. היקתדרה יזמה ותמכה במחקרים רבים; היא פירסמה ספרים בנושאים כמו יהודי מצרים, קדמוניות סיני בין מצרים וישראל, הראייה-העצמית בהיסטוריוגרפיה של שניהם, הגות הרמב"ם ומצרים ממונרכיה לרפוליקה (שלושה מהם היו ספריי).

פעולות בעולם הערבי

עם הגעתו של סאדאת במסעו ההיסטורי לירושלים ב-1977, פגשתיו בארבע עיניים והצעתיו לו להקים בכל אחת ממדינותינו מרכז אקדמי אשר יקדם שיתוף פעולה והכרות-הדדית במישור המדעי, וגם יניב תוכן תרבותי לקשרים בין שני העמים. סאדאת קיבל עקרונית את הרעיון אבל קבע שהוא לא ימומש "כל עוד חיילים ישראלים מצויים בסיני". באפריל 1982 הושלם פינוי סיני ולמשרדי באוניברסיטת קורנל הגיעה הזמנה לבוא ולהקים את המרכז בקהיר.

המרכז האקדמי הישראלי בקהיר הוקם תוך זמן קצר, בניהול משותף שלי ושל רעייתי דניאלה, וכנציג של 'האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים' ושבע האוניברסיטאות בישראל. במשך תקופה ארוכה פעל המרכז כבסיס לחוקרים ישראלים שפעלו במצרים, כמקום מפגש בין אקדמאים ישראלים ומצרים, כפורום להרצאות-אורח, כספריית תמיכה לחוקרים וסטודנטים מצרים, וכמשמר המורשה של יהודי מצרים. החרפת ההתנגדות לנורמליזציה פגעה בהיקף הפעילויות אבל, בפרופיל נמוך יותר, המרכז וספרייתו ממשיכים לפעול גם כיום.

בשנים שלפני הסכמי השלום, וגם לאחריהם, השתתפתי בעשרות פורומים של שיח עם אינטלקטואלים, אקדמאים ואנשי ציבור ערבים; אלה התכנסו בארצות שונות, כולל ארצות ערב. המניע למפגשים הייתה הכרה בערך הדיאלוג הישיר וביכולת של פורומים לא-פוליטיים כאלה לחקור לעומק סוגיות משותפות. ב-2004 נבחרתי לכהן כסגן-נשיא של ה-Parliament of Cultures – פורום רעיוני בינלאומי רחב, אשר הוקם ביוזמה תורכית-ירדנית, וכמחצית מחבריו היו ערבים ומוסלמים; הפרום היה מתכנס לרוב באוניברסיטת בילקנט באנקרה. בשנות כהונתי כשגריר ישראל במצרים, וכשגריר הראשון בירדן, כללתי בין מעשיי פעולות להידוק הקשרים התרבותיים והמדעיים.